

BMT-nin Baş Assambleyasının 1948-ci ildə qəbul etdiyi İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsinin 21-ci maddəsində seçki hüququ ümumbəşəri sərvət, vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlətin əsas prinsipi kimi səciyyələndirilmişdir:

1. Hər bir insan öz ölkəsinin idarə olunmasında bilavasitə, yaxud azad seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək hüququna malikdir.

2. Hər bir insan öz ölkəsində icrai xidmətdən bərabər istifadə hüququna malikdir.

3. Xalq iradəsi iqtidarın bünövrəsi olmalıdır, xalq iradəsi ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında, gizli səsvermə yolu ilə, ya da azad səsverməni təmin edən digər müvafiq formalarda keçirilməli olan dövrə və saxtalaşdırılmayan seçkilərdə öz ifadəsini tapmalıdır. Bu dövrə azad seçkilərin siyasi həddüdlərinin dəstəklənməsinin təminatında oynadığı rol da mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakta və insan hüquqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasına daxil edilmişdir.

1990-cı ildə Danimarkanın Kopenhagen şəhərində "bəşəri meyarlarla" bağlı keçirilmiş konfransda qəbul olunmuş ATƏT qarşısında öhdəliklər də vətəndaşların öz ölkəsinin idarə olunmasında iştirak etmək hüququnun təminatında seçkilərin həlledici rolunu nəzərə alır. Kopenhagen konfransında xarici və yerli müşahidəçilərin iştirakının seçki prosesinin düzgünlüyünü gücləndirən amil kimi qəbul edildi. ATƏT qarşısında öhdəliklər Konstitusiyası və qanunvericilik əsasnaməsi də daxil olmaqla qanunlar sistemində əks olunmalıdır. Buraya seçkilər haqqında qanun, seçkilər ərzində siyasi partiyaların davranışı haqqında qanun, kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanun, Cinayət Məcəlləsi, seçki prosesinin keçirilməsi qaydaları daxildir.

ATƏT qarşısında öhdəliklər demokratik ənənələr üçün aşağıdakı ifadələrdə öz əksini tapır: ümumilik, bərabərlik, ədalətlik, gizlilik, azadlıq, aşkarlıq, məsuliyyətlik.

XX əsrin ortalarında demokratiyaya üç əsas yanaşma işlənilmişdir: 1. Hakimiyyət mənbəyi baxımından - demokratiyaya xalq hakimiyyəti kimi yanaşılırdı. 2. Hakimiyyətin məqsədləri baxımından - demokratiya insanlar naminə fəaliyyət göstərən hakimiyyət kimi nəzərdə tutuldu; 3. Hökumətin təşkili proseduru (seçki) baxımından yanaşma.

Sonuncu yanaşmada seçkiyə mühüm əhəmiyyət verildi. Çünki demokratiyanın iki əsas əlaməti seçkiyə gərəklişdir.

1. Əvvəla, siyasətçilər daha çox səs toplamaqdan ötrü bir-birilə rəqabət aparırlar;

2. İkincisi, seçkilər zamanı xalq bu və ya digər namizəd dəstəkləmək, yaxud onun başlıca maraqlarına cavab verməyəni rədd etməklə gələcək siyasi istiqamətə təsir edir.

Seçki hüququ xalq iradəsinin azad ifadə edən demokratik təsisatlardan biridir. Seçki sistemi Konstitusiyaya hüquqi normaları ilə tənzimlənir. Seçki hüququ dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə, bütövlükdə, hüquqi sistemə səmərəliliyini yüksəldən əsas amildir. Seçki hüququ xalq suverenliyinin ifadəsi və xalq hakimiyyətinin həyata keçirilmə formasıdır. Seçki hüququnun əsas unsurları aşağıdakılardır: 1. Seçmə hüququ-fəal seçki hüququ. 2. Dövlət

hakimiyyət və orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına seçilmək hüququ - passiv seçki hüququ. 3. Seçicilərin etimadını qazanmamış seçilmiş şəxsləri geri çağırmaq (223, 170). AR Konstitusiyasının 56-cı maddəsində vətəndaşların dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, referendumda iştirak etmək hüququ təsbit edilmişdir.

Akademik R.Mehdiyev XXI əsrdə hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində demokratik seçkinin mühüm rol oynadığını diqqətə çatdıraraq yazır: "...majoritar seçki sisteminin mahiyyəti ondadır ki, seçicilərin səslerinin müəyyən çoxluğunu toplamış namizəd seçkilərdə qalib gəlmiş hesab edilir. Respublikanın qanunvericiliyi seçki növündən (prezident, parlament seçkiləri və ya yerli seçkilər) asılı olaraq, səslərin məhz hansı çoxluğunu - nisbi və ya mütləq çoxluğunu toplamağın zəruriliyini müəyyənləşdirir. Buna uyğun olaraq, nisbi çoxluğun majoritar sistemini və mütləq çoxluğun majoritar sistemini fərqləndirir. Nisbi çoxluğun majoritar sistemində öz rəqiblərinin hamısından çox səs toplamış namizəd seçilmiş hesab edilir. Bu sistem sadədir, çünki hətta minimum üstünlük qazanmış bir namizədin qələbəsinin təminatıdır". Hazırda ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Kanadada, Yeni Zelandiyada seçkilər bu sistem əsasında keçirilir.

Mütləq çoxluğun majoritar seçki

Politologiyada siyasi iştirak seçki hüququ və daha geniş mənada seçki hakimiyyəti ilə əlaqədə olan bir termdir. Siyasi iştirak dedikdə, demokratik cəmiyyətlərdə hüquqi dövlətin idarə olunmasında ölkənin siyasi həyatında fəal iştirak etmək nəzərdə tutulur.

Siyaset elminin ən mükəmməl Qərb tədqiqatçılarından olan L.S.Sanisteban özünün yazdığı "Siyaset elminin əsasları" kitabında bu məsələyə xüsusi yer ayrılmışdır. O, kitabında qeyd edir: "Siyasətdə iştirak" dedikdə elitanın formalaşdırılmasında, onun legitimliyinin tanınmasında, apardığı siyasətin düzgün ifadə edilməsində və həyata keçirilməsinə nəzarət etməkdə kütlələrin iştirakı nəzərdə tutulur. Bu cür iştirak etmə yolu ilə idarə olunanlar idarəedənləri özlərinin mənafehi ilə hesablaşmağa vadar edirlər.

Siyasi iştirak sayəsində dövlət çərçivəsində vətəndaşların siyasətə cəlb olunmalarının spesifik formaları qərarlaşır.

Azərbaycan tədqiqatçısı Rahid Hüseynov özünün "Siyasi iştirak və müasir demokratiya nəzəriyyələri" məqaləsində siyasi iştirakı bilavasitə seçki ilə əlaqələndirir.

"Siyasi iştirak əhalinin siyasi proseslərdə, hakimiyyətin təşkilində proseslərdə, hakimiyyətin təşkilində və həyata keçirilməsində cəmiyyətin siyasi proseslərdəki, xüsusən də, bu prosesin əsası olan seçkilərdə və seçkilərərası dövrdəki siyasi fəaliyyətidir". Müasir demokratik cəmiyyətlərdə vətəndaşların siyasi iştirakı məsələsindən danışanda, ilk öncə seçkilər və seçkilərərası proseslər qarşıda durur. Müasir demokratik dövlətlərin qarşısında duran önəmli prinsip seçkilərin ədalətli, azad, şəffaf keçirilməsi, əhalinin bu proseslərdəki iştirakının tam təmin edilməsidir.

Siyasi proseslərin əsası kimi seçkilər hər bir demokratik sistemin

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüququ və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanmışdır.

Azad və ədalətli seçki hüququ

sistemində səsvermədə iştirak etmək seçicilərin yarısından çoxunu (50 faiz üstəgəl bir səs) qazanmış namizəd qalib hesab olunur. Bu müsbət cəhətləri əsas götürərək, ölkə Konstitusiyasına düzəliş etmək məqsəduyğun hesab edildi və xalqın dəstəyi qazanıldı.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2009-cı ilin noyabrında seçkiləri beynəlxalq standartlara uyğun keçirmək üçün aşağıdakı addımları nəzərdə tutan Sərəncam vermişdir:

1. Bütün siyasi partiyalara iğtişaşlardan və hədə-qorxu gəlməkdən uzaq olan mitinqlər təşkil etməsinə icazə verilməsi; 2. Yerli və beynəlxalq müşahidəçilərin seçkilərə cəlb olunması; 3. Seçkilərin düzgün işıqlandırılması üçün mətbuata şərait yaradılması; 4. Mərkəzi və regional hakimiyyət orqanlarının "exit-poll" keçirilməsi üçün şərait yaratmaları; 5. Müxalifət partiyaları və iqtidar partiyaları arasında dialoq; 6. Bütün müxalifət partiyalarının azad şəkildə mitinq və nümayişlər keçirməsi və öz namizədlərini irəli sürməsi.

Politoloqlar demokratik cəmiyyət və hüquqi dövlətin prinsiplərindən bəhs edərkən, buraya xalqın suverenliyi, hökumətin razılıq əsasında təşkil, hökumət üzərində konstitusiyaya nəzarəti, sosial, iqtisadi, siyasi pluralizm, tolerantlıq, pragmatizm və kompromisə yanaşma və ədalətli seçkilər də daxil edirlər.

özəyidir, onsuz heç bir demokratiya mümkün deyil. Amma seçkilər, sadəcə olaraq, keçirilməli deyil, məhz demokratik normalar əsasında həyata keçirilməlidir. Seçkilərin əsas prinsipləri bunlardır: azad, ədalətli, mütəmadi olması. Beləliklə, əgər biz siyasi hüquq bərabərliyinin zəruriliyini qəbul edirikse, onda hər bir vətəndaşın bərabər və real səsvermə imkanı olmalıdır, özü də bütün səs bərabər qüvvəyə malik olmalıdır. Səslərin bərabərliyinə riayət olunması üçün, təbii ki, seçkilər azad və ədalətli keçməlidir. Azad seçki o deməkdir ki, vətəndaş səsverməyə repressiyalardan ehtiyat etmədən gəda bilər; ədalətli seçki isə hər bir səsin bərabər "çəkiyə" malik olması deməkdir.

Qərbi demokratiya üzrə görkəmli tədqiqatçısı Robert Dahl ilkin demokratiyanın verdiyi imkanları izah etməyə çalışır və onun beş meyarını göstərir:

1. Səmərləli iştirak;
2. Səsvermədə bərabərlik;
3. Məlumatlılığa əsaslanan dərkəlmə;
4. Gündəliyə nəzarətin həyata keçirilməsi;
5. Yetkinlik yaşına çatanların iştirakı.

Robert Dahlin birbaşa demokratiyada siyasi iştirakın mahiyyətini göstərməyə çalışdığı bu meyarlarda

bir daha aydın olur ki, cəmiyyətin hər bir üzvü real olaraq birbaşa siyasətdə, dövlətin idarə olunmasında, qanunların hazırlanmasında və qəbulunda iştirak edir.

R.Dahl özünün "Demokratiya haqqında" kitabında pluralist demokratiya məsələsinə geniş yer ayırmışdır. O, müasir nümayəndə demokratiyanın siyasi institutlarının ehatəli formada tədqiq etmişdir. Bunları aşağıdakı kimi verə bilərik:

1. Vəzifəli şəxslərin seçilməsi.
2. Azad, ədalətli və mütəmadi keçirilən seçkilər.
3. İdarəetmə azadlığı.
4. Alternativ informasiya mənbələri.
5. Assosiasiyaların müstəqilliyi.
6. Ümumi vətəndaşlıq hüququ.

Burada diqqəti çəkən cəhət seçkilər, vəzifəli şəxslərin seçilməsi və əhalinin azad surətdə seçkilərdə iştirakı məsələsidir.

Robert Dahl birbaşa demokratiyanın aşağıdakı problemlərini göstərmişdir:

- vətəndaşların iştirak etmək imkanları onların sayı ilə əks-mütənəsbidir;
- yığıncağın fəal iştirakçıları mahiyyət etibarilə qalanlarının bir növ nümayəndələri olurlar;
- ümumi yığıncaq demokratiyası sisteminin köməyi ilə idarə olunan quruluşda da nümayəndəlik sisteminin elementlərinə rast gəlinir;

- lakin heç bir qarantıya yoxdur ki, yığıncağın fəal iştirakçıları qalanlarının mənafehinə təmsil edəçəklər.

Bələdirsə, effektiv seçkilə nümayəndəlik sisteminin yaradılması üçün vətəndaşlar tam haqlı olaraq azad və ədalətli seçki proseduru daha münasib hesab edə bilərlər.

R.Hüseynovun fikrincə, müasir demokratiya nəzəriyyəsinin tədqiqatçıları dövlət idarəetmə sisteminin, hakimiyyətin təşkilində və həyata keçirilməsində əhalinin hansı formada iştirakı məsələsi üzərində xüsusi dayanırlar. Tədqiqatçılar buna müxtəlif tərəfdən yanaşırlar, bir qisim əhalinin siyasi proseslərdəki rolunu daha rəşional, digər qismi isə hakimiyyətin təşkilində və həyata keçirilməsində xalqın rolunu mümkünsüz və qeyri-səmərəli hesab edirlər. Yalnız xalqın birbaşa iştirakı ilə həyata keçirilən ümumi seçkilərdə bu və ya digər namizədə və ya proqrama üstünlük verilməsi şəkildə mümkün ola bilər.

Beləliklə, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində insan hüququ və azadlıqların müdafiə olunduğundan, xalq azad formada seçkilərdə birbaşa və ya nümayəndəli şəkildə iştirak edərkən dövlətin idarə olunmasında iştirak edir.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru